

დავით ნასყიდაშვილი

ოსუ

ახალი მასალები ფოთის/ფასისის კოშკიდან

შესავალი

ფასისი ანტიკური პერიოდის ერთერთი უმნიშვნელოვანესი კოლონია იყო, რომელიც დაარსებულია ბერძენი, მილეტელი კოლონიზატორების მიერ. წერილობითი წყაროების მიხედვით ქალაქი არსებობდა ერთ ათასწლეულზე მეტ პერიოდს. მიუხედავად წერილობითი წყაროების სიუხვისა, ქართულ არქეოლოგიაში ერთერთ უმთავრეს, გადაუჭრელ პრობლემად რჩება ქალაქის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა. არაერთი მკვლევარი თანხმდება, რომ პოლისი სწორედ კოლხეთი დაბლობზე უნდა მდებარეობდეს, რომელსაც აყალიბებს რიონის ქვემო დინება.

ფასისის ადგილმდებარეობის დასადგენად არაერთი არქეოლოგიური, თუ ისტორიოგრაფიული კვლევა ჩატარდა, თუმცა უმეტესობა კვლევებისა ეძღვნება სწორედ გვიანანტიკურობამდე პერიოდის ქალაქის ადგილმდებარეობის განსაზღვრას. აღნიშნული კვლევითი სტატიის მიზანია ქრონოლოგიური ჩარჩოს გაზრდა შუა საუკუნეებამდე. ბოლო დროინდელმა კვლევამ აჩვენა, რომ ქალაქ ფოთის ტერიტორიაზე ნამდვილად გრძელდება აქტივობა შუასაუკუნეებში, რაც დასტურდება აქ გამოვლენილი მატერიალური კულტურით.

როგორც ცნობილია, ფოთის ცენტრში, დღევანდელი პარკის ტერიტორიაზე, სადაც დღესაც დგას XIX საუკუნის კოშკი, სწორად იქ უნდა ყოფილიყო ოსმალების მიერ გაშენებული, გვიანდელი პერიოდის ქვის ოთხკუთხა ფორმის ციხესიმაგრე.

ქალაქ ფოთის კოშკი, რომელიც ნიკოლაძის კოშკის სახელით არის ცნობილი, დაშენებულია მანამდე არსებული ციხის ჩრდილოეთ კედელზე (ტაბ. I, სურ. 1, 2, 3, 4). მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერიამ 1809 წელს მოიპოვა კონტროლი ფოთზე,¹ როგორც ჩანს, ციხის უდიდესი ნაწილი დაან-

¹ Osmanlı Araştırmaları VI. The Journal of Ottoman Studies. Mahir Aydın. Faş Kalesi. İstanbul.

გრიეს ქვის მეორეული დანიშნულებისათვის, რადგან იმ ეპოქისათვის ქვის კედლები ნაკლებად ეფექტური იყო საარტილერიო ბრძოლისას.

ფოთის კოშკზე 2017-2018 წლებში ჩატარდა სარეაბილიტაციო სამუშაოები. კოშკის აღმოსავლეთ ნაწილში, იქ სადაც შემორჩენილია ადრეული ქვის ციხის ფრაგმენტები, გალერიის მოწყობის მიზნით გაითხარა ფუნდამენტისათვის საჭირო თხრილი. აღნიშნული სამუშაოების დროს ტერიტორიაზე აღმოჩნდა საკმარის რაოდენობის კერამიკული მასალა, რომელიც გარკვეული ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა (ტაბ. II, სურ. 5-6).

ისტორიოგრაფია

ფოთის შუა საუკუნეების ისტორია არაერთხელ შესწავლილა ისტორიოგრაფიული კუთხით (ტაბ. II, სურ. 7), თუმცა არქეოლოგიური ჩარევა უშუალოდ ფოთის ციხის ტერიტორიაზე არ მომხდარა. ნინო ზოშტარიას პირადი არქივის კვლევიდან, რომელიც ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში, ირკვევა, რომ მას რამდენიმე წლიანი არქეოლოგიური კამპანია ჰქონდა ქალაქი ფოთის ტერიტორიაზე, რომელიც დაემთხვა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდს. მეცნიერებათა აკადემიაში დაცული მისი პირად არქივში ინახება მხოლოდ სამივლინებო ბრძანებები სადაც მითითებულია, რომ მან შეასრულა არქეოლოგიური სამუშაოები ქალაქი ფოთის ტერიტორიაზე, თუმცა არ ჩანს საანგარიშო, ან სხვა სახის ინფორმაცია, თუ სად შეასრულა მან არქეოლოგიური კვლევები.²

შესრულებულია არქეოლოგიური სადაზვერვო სამუშაოები ქალაქ ფოთის აეროპორტის ტერიტორიაზე, რომელიც მდებარეობს ფოთის აღმოსავლეთით. აღნიშნულ ტერიტორიაზე სადაზვერვო შურფები გაავლო პროფესორ გურამ გრიგოლიამ 1984, 2007 და 2012 წელს. 1984 წლის მასალები ინახება ქალაქ ფოთის კოლხური კულტურის მუზეუმში, ხოლო მომდევნო ორი სეზონის მონაპოვარი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდებში. აეროპორტის ტერიტორიიდან მომდინარე მასალა ძირითადად შედგება კრამიტებისაგან, რომელიც ქრონოლოგიურად ადრეულია, ვიდრე ფოთის კოშკის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კერამიკა.³

1986, გვ. 113.

² ნინო ზოშტარიას სამივლინებო დოკუმენტები ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქივში.

³ G. Grigolia, Z. Kvitsiani. 2007 tslis savele ekspeditsiebis da satsavlo praktikis angarishebi. rionis kvemo tselis sadziebo-arkeologiuri ekspeditsia (გ. გრიგოლია, ზ. კვიციანი. 2007 წლის

გეოგრაფიული და ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა მდინარე რიონის პირას მდებარე საქორქიო, რომელიც ამჟამად სოფელ ჭალადიდში შემავალი სოფელია და მდებარეობს ფოთიდან აღმოსავლეთით, 15 კილომეტრში. როგორც ცნობილია, აქ დადასტურებული ანტიკური და ელინისტური პერიოდის მატერიალური კულტურა, რომელშიც იკვეთება, როგორც ადგილობრივი, ისე იმპორტული მასალა. ჩვენს შემთხვევაში კი, საყურადღებოა 28 თხრილი, სადაც გამოვლენილია შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი კერამიკული მასალა.⁴

მეტად მნიშვნელოვანია ძეგლია ფოთის სამხრეთით, კუნძულ კოლიმბარის ნაპირთან, პალიასტომის ტბაში გამოვლენილი კერამიკული მასალა, რომელსაც ფართო ქრონოლოგიური დიაპაზონი აქვს, თუმცა ყველაზე გვიანდელი მასალა ადრე შუა საუკუნეებით უნდა თარიღდებოდეს.⁵

წერილობითი წყაროები

გვიანდელი პერიოდის ფასისთან – ფოთთან დაკავშირებით ორ ძალზედ მნიშვნელოვანი ცნობაა დაცული თურქულ საარქივო დოკუმენტაციაში. რომელიც მოგვითხრობს ფოთის ციხის რეაბილიტაციის შესახებ. ასევე, საინტერესოა რომ, მანამდე იქ მდგარა ხისგან და თიხისგან აშენებული ციხე, რომელიც ოსმალებს გაუნახლებიათ.

1582 წლით დათარიღებული ოსმალური საარქივო ცნობა.

„ფოთის ციხის შეკეთება. ბათუმის ბეგლართბეგს ვუბრძანებ, რომ:

ზღვის სანაპიროზე მდებარე ფოთის ციხე, რომელიც ხის მასალისაგანაა ნაშენი, ხანგრძლივი წვიმების გამო საკმაოდ დაზიანდა და ავარიულ მდგომარეობაში იმყოფება, რის გამოც მოკითხოვე მისი აღდგენა და რესტავრირება. შენი თხოვნა მისაღებად იქნა ჩათვლილი ამიტომ ვბრძანებ რომ:

ბრძანების მოსვლისთანავე, წახვალ ფოთის ციხეში და დაწვრილებით შეისწავლი მდგომარეობას, რის შემდეგაც საჭირო ადგილებს შეაკეთებ და ჩაუტარებ რესტავრაციას. ამასთანავე მომივიდა ცნობა, რომ იმ მხარეში მტრები დათარეშობენ, ფხიზლად იყავი! გაფრთხილებ, უფურადღებობით ჩემი

საველე ექსპედიციებისა და სასწავლო პრაქტიკის ანგარიშები. რიონის ქვემო წელის საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიცია).

⁴ T. Mikeladze. arkeologiuri kvleva-dzieba rionis kvemo tselze: masalebi dzveli pasisis ist'oriisatvis. K'olkhetis arkeologiuri eksp'editisiis shromebi. ts'. 1. T'bilisi. 1978 (თ. მიქელაძე. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე: მასალები ძველი ფასისის ისტორიისათვის. კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები. წ. 1. თბ. 1978).

⁵ G. Gamkrelidze. Poti-pasisis topoarkeologiisatvis. T'bilisi. 1998 (გ. გამყრელიძე. ფოთი-ფასისის ტოპოარქეოლოგიისათვის. თბ. 1998). აქვე იხ. ფოთი-ფასისის სრულყოფილი ისტორიოგრაფია.

ქვეყნის შეურაცხყოფელი ნაბიჯი არ გადადგა!“.6

1584 წლით დათარიღებული ოსმალური საარქივო ცნობა. „დანგრეული ფოთის ციხის აღდგენის შესახებ. მომახსენე, რომ ფოთის ციხე რომელიც აღრე ხისა და თიხისგან იყო აშენებული, ავარიულ მდგომარეობაშია და მისი ქვის მასალით აშენებაა საჭირო. ვბრძანებ, რომ:

ბრძანების მოსვლის შემდგომ, ზემოთ აღნიშნული ციხე სამხედრო ძალების დახმარებით შეძლებისდაგვარად აღადგინო და შეაკეთო“.⁷

ძალზედ მნიშვნელოვანია ფოთის შესახებ დაცული ცნობა ამბროჯიო კონტარინის მოგზაურობაში, რომელმაც ოთხი დღე დაჰყო ფაზისში. ის აღნიშნავს რომ ფასო დასახლებულია მეგრელების და მცირე რაოდენობით აწარმოებენ ცვილსა და ტილოს.⁸

აღსანიშნავია, რომ შუა საუკუნეების ფასის/ფოთს ორი სახელი გააჩნია. ლათინ ავტორებისათვის ფასისი ხშირ შემთხვევაში ფასოს (Fasso) სახელით არის ცნობილი. განსხვავებულია ოსმალური სახელწოდება ფასის/ფოთისთვის, თურქულ სააქივო ცნობებებში იგი ფაშ-ის (paş) სახელით არის ცნობილი.⁹

ფოთის ციხის გეგმა

ფოთის ციხის გეგმარებისათვის ძალიან მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ფოთის კოლხურ მუზეუმში დაცული ფოთის მეცხრამეტე საუკუნის რუკა, რომელიც ფოტო ასლი უნდა იყოს ორიგინალი რუკის. რუკის ორიგინალის შესახებ ინფორმაცია არ მოგვეპოვება. (ტაბ II. სურათი 8)

გეგმაზე გამოსახულია ოთკუთხა ფორმის ციხე, რომელსაც კუთხეებიდან მიდგმული აქვს კოშკები. ციხის შიდა ტერიტორიაზე შეინიშნება სხვადასხვა ფორმის ნაგებობები. გეგმის მასშტაბის გათვალისწინებით, ციხი 80X80 მეტრი უნდა იყოს. ყურადღებას იქცევს მუქად გაფერადებული, ჩრდილო დასავლეთ ნაწილში მდებარე ყველაზე დიდი შენობა, რომელიც ჩემი ვარაუდით, შესაძლებელია იყოს საკულტო დანიშნულების. ამ ვარაუდს მიმყარებს მისი მიმართება ციხის დაგეგმარებასთან, ნაგებობა არ მიემართება ციხის გეგმარებას და დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზე. არ არის გამორიც-

⁶ Mümin Yıldıztaş. Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler. Derneği, 2012, İstanbul, p. 89.

⁷ Mümin Yıldıztaş. Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler, p. 93.

⁸ G. Barbaro, A. Contarini. Travels to Tana and Persia; Burt Franklin Publisher. New York. 1873. p. 118; <https://archive.org/details/travelstotanaper00barb>.

⁹ M. Berdnishvili. k'alak' pazisis istoriisat'vis. t'bilisi. 1969, pp. 182-183 (მ. ბერძენიშვილი. ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის. თბ. 1969, გვ. 182-183).

ხული, რომ აღნიშნული ნეგებობა ყოფილიყო. გარდა ამისა, ჩრდილოეთი მხიდან შეინიშნება მიღებული წრიული გეგმარება, რაც შესაძლებელია ინტერპრეტირდეს, როგორც მინარეთი.

აღმოჩენები ფოთის კოშკიდან.

სარეაბილიტაციო სამუშაოების განმავლობაში მუშების მიერ აღმოჩენილია 261 არტეფაქტი, რომელთა შორის გამოირჩევა როგორც თიხის, ასევე მეტალის ნივთები (ტაბ. III. სურ. 9). ბუნებრივია, არქეოლოგიური მასალა მოპოვებულია არქეოლოგიური მეთოდოლოგიის დარღვევით, რადგან არ არის დაცული სტრატиграფია და მასალა უკონტექსტოდ არის ამოყრილი ფენებიდან (ტაბ. III. სურ. 10). ყველაფრის მიუხედავად აღნიშნული იძლევა მცირეოდენი ინტერპრეტაციის საშუალებას, თუ რამდენად მოდის, ფოთის კოშკის მატერიალური კულტურა ამბროზიო კონტარინისა და თურქულ საარქივო მასალასთან კორელაციაში.

პირველ ცხრილზე ნათლად ჩანს რომ აღმოჩენილი მასალაში უმეტეს წილად წარმოდგენილია სამშენებლო მასალა, საიდანაც უდიდესი წილი მოდის სწორედ კრამიტზე. რიონის ქვემო დინებაზე, ე.წ. რიონის დელტაში, კრამიტის მასალა მრავლად არ არის წარმოდგენილი, თუმცა სტილისტური და ტიპოლოგიური თვალსაზრისით აღნიშნული კრამიტები ვერ პოულობს, პარალელებს. პირველ რიგში, ამის მიზეზი არის ქრონოლოგიური განსხვავებები. 202 აღმოჩენილი კრამიტიდან მხოლოდ ოთხს აქვს ხანძრის კვალი და მცირედით არის დეფორმირებული. ყველა კრამიტი ფრაგმენტის სახით არის შემონახული და სრული კონფიგურაციის აღდგენა ვერ ხერხდება. სრულად არ არის შემონახული კრამიტის ბორტის ფორმა, რაც გადამწყვეტი მადიაგნოსტიკური ნიშანია, თუმცა სახასიათოა კეცის სისქე რომელიც 1.5 სანტიმეტრამდეა, ფერი მოწითალო. კეცი შედგება 1მმ ზომის თეთრი მარცვლოვანი ჩანართებით.

სამშენებლო დეტალებიდან ყურადღებას იქცევს მეტალის რკინის დეტალები, რომლებშიც გამოირჩევა ლურსმანი, კაუჭი და სავარუდო ჭიშკრის პეტლის ფრაგმენტი. ყურადღებას იქცევს მოხრილი ფორმის რკინის ფრაგმენტი რომელიც შესაძლებელია გამოიყენებოდა კოჭის გადამბმისათვის, ან კრამიტის ბოლო რიგის დამჭერი. (ტაბ. III. სურ. 11-12)

აღმოჩენილ მასალაში პროპორციულად კრამიტი ჭარბობს, რაც დაახლოებით 75 პროცენტს შეადგენს. შესაბამისად მაღალი ალბათობით კულტურული ფენის მხოლოდ ზედა ნაწილია დაზიანებული და შესაბამისად არსე-

ბობს შემდგომი კვლევებისათვის საჭირო პლაცდარმი, რათა უფრო მეტი დეტალი იქნას გარკვეული.

გარდა სამშენებლო კრამიტისა და აგურის მცირე რაოდენობით არის აღმოჩენილი კერამიკული მასალა, რომელთაგანაც 3 მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტია. მათ შორის ერთ-ერთი არის ფიალის გვერდის ფრაგმენტი, რომლის შიდა და გარე მხარე ერთფეროვანად, ყვითლად არის მოჭიქული. (ტაბ III სურ. 13) გარდა კერამიკისა, აღსანიშნავია თოხის პირის აღმოჩენა, რომელიც ძლიერ არის ეროდირებული.

დასკვნა

დადასტურებულად შესაძლებელის იმის თქმა რომ ოსმალური პერიოდის ციხე მდებარეობდა დღევანდელი ფოთის ცენტრში, იქ, სადაც მდებარეობს ფოთის კოშკი და ფოთის საკათედრო ტაძარი. გარდა ამისა, კრამიტის ამ რაოდენობით აღმოჩენა მიუთითებს, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევებისათვის არის დიდი პოტენციალი, რათა დადგინდეს არის, თუ არა აღნიშნული წერილებითი წყაროები თანხვედრაში არქეოლოგიურ მონაპოვართან. ცალსახად საისტორიო ცნობები მიუთითებენ იმის შესახებ, რომ ფასისის ქრონოლოგიური დიაპაზონი იზრდება მეცხრამეტე საუკუნემდე, თუმცა მცირედი ტოპონიმის ცვლილებით.

აუცილებელია ფოთის კოშკის მიმდებარე ტერიტორიაზე შემდგომი არქეოლოგიური კვლევა, რათა გამოვლინდეს ფოთის ციხის სრული კონტური და დადგინდეს არის თუ არა უფრო ადრეული ფენები. აღმოჩენილი ქრონოლოგიური მასალა ქრონოლოგიის დადგენისათვის არასაკმარისად დიაგნოსტიკურია. მოჭიქული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, აღნიშნული ყვითელი ფერის ჭიქური გვხვდება IX-XVI საუკუნეების განმავლობაში, რაც არასაკმარისი დაზუსტებაა.

დამატება

დიდ მადლობას ვუხდით მხარდაჭერისათვის ფოთის კოლხური მუზეუმის დირექტორს ქალბატონ ელენე გაბლიანს, რომელმაც საშუალება მოგვცა გვეჩუშავა ფოთის კოშკზე გამოვლენილი მასალის შესწავლისათვის.

აღნიშნულ მასალის კვლევაში ჩართულობისათვის დიდ მადლობას ვუხდით ემანუელე ეტორე ინტალიატას აარჰუსის (დანიის სამეფო) უნივერსიტეტიდან.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I

სურათი 1 – ფოთის კოშკის ზედა ხედი.

სურათი 2 – ფოთის კოშკის გალერეა. შუშის მიღმა ჩანს ოსმალური პერიოდის კედლის ფრაგმენტი.

სურათი 3 – ჩრდილოეთი კედლის შემორჩენილი ნაწილი.

სურათი 4 – კოშკის ჩატანებული ნახევარმოვარის დეტალი.

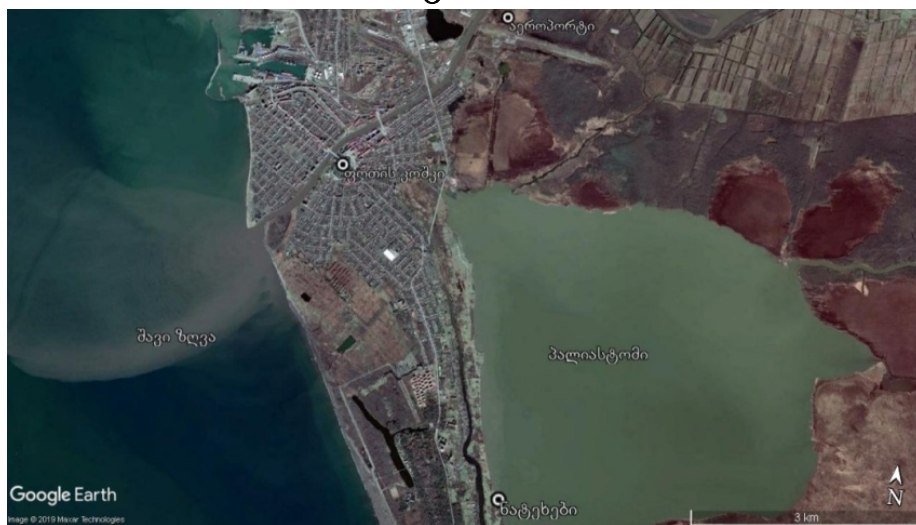

სურათი 5 – ფოთის კოშკის რეაბილიტაციისას გაჭრილი თხრილი.

სურათი 6 – თხრილიდან ამოყრილი კერამიკა.

ტაბ. II

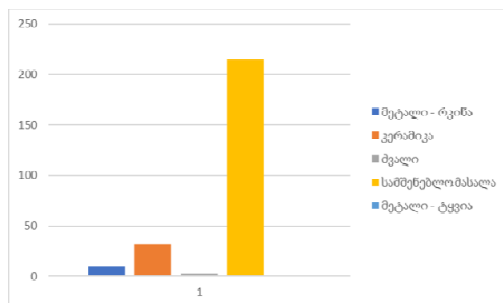

სურათი 7 – ქალაქ ფოთში არსებული არქეოლოგიური ძეგლების რუკა.

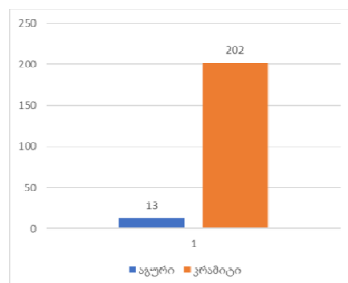

სურათი 8 – ფოთის კოლხურ ბუზეუმში დაცული ფოთის ციხის გეგმა. XIX საუკუნე.

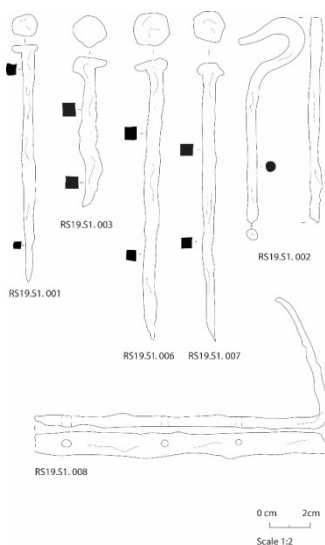
ტაბ. III

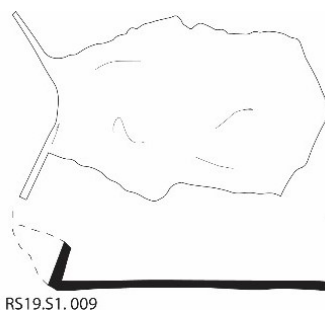
სურათი 9 – ფოთის კოშკზე აღმოჩენილი მასალის გადანაწილება, ცხრილი.

სურათი 10 – სამშენებლო კერამიკის გადანაწილების ცხრილი.

სურათი 11 – აღმოჩენილი რკინის დეტალები. გრაფიკის ავტორი ე. ინტალიატა.

სურათი 12 – აღმოჩენილი კერამიკა ფრაგმენტები და რკინის თოხი. გრაფიკის ავტორი ე. ინტალიატა.

სურათი 13 – ყვითლად მოჭიქული ფიალის ფრაგმენტი.

David Naskidashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

NEW MATERIALS FROM POTI/PHASIS TOWER

Summary

From 2016-2017 conservation works were conducted at the Tower of Poti. During restoration of the 19th century tower, a small trench was excavated by workers against the tower's east side. They found over 250 artefacts which were excavated from the trench with an absence of archaeological methods and consideration of stratigraphy.

Poti Tower was built on the northern gate of a previous fort, which had been controlled by the Ottoman Empire. After Imperial Russia took over of the fort, most of the fortified walls were looted for secondary use and only small sections remained in the north, which partly survived as a basement for the 19th century tower. Turkish archive documents name this fort as Fash, although at present the city where the tower is located, is called Poti. Ambrogio Contarini names the area Fasso in the 15th century, which may refer to the old Greek name Phasis, but does not necessarily mean that the ancient Greek city of Phasis corresponds to this location.

The materials found during this conservation work were studied by Emanuele E. Intagliata (Aarhus University, Denmark) and Davit Naskidashvili (Tbilisi State University), under the Rioni Survey project.

Most of the materials recovered are ceramic roof tiles, which make up more than 75 percent of the assemblage and have few diagnostic features, but differ in thickness and fabric from medieval tiles in the region. Metal nails and hooks, which make up most of the remaining finds mean that the assemblage likely consists of roof tiles and their attachments from the Ottoman fort, which fell while wall material was looted for reuse. A few sherds of pottery, three of which are glazed, may also date to Ottoman occupation of the site, but could represent earlier use of the area. This preliminary study therefore shows that the Ottoman era fortification was not completely destroyed and may have a potential for further archaeological study to prove the scale and use of this fortification.